

StarWars og centralpladsernes ABC

- et synspunkt och en synvinkel

Af Ole Stilborg, FD, Keramiska Forskningslaboratoriet, Lunds Universitet

e-post: Ole.Stilborg@geol.lu.se

& Erika Räf, fil.lic. Freelance arkæolog og journalist

e-post: Erika.Raf@djingis.se

Når den nordiske jernalders centralpladser diskuteres er det næsten altid med hovedvægten lagt på magt, prakt og rigdom. Men forfatterne mener at fokuseringen på store haller og guldfund giver et alt for unuanseret billede. Det vi kalder centralpladser må have været ladet med en række forskellige betydninger for datidens mennesker. Grundlæggende handler det om hvilket perspektiv man har – dengang som nu.

När den nordiska järnålderns centralplatser diskuteras sker det nästan alltid med tonvikten på makt, prakt och rikedom. Men författarna menar att fokuseringen på stora hallar och guldfynd ger en alltför onyanserad bild. Det vi kallar centralplatser bör ha varit varit laddade med en hel rad betydelser för dåtidens människor. Det handlar i grunden om vilket perspektiv man har – då liksom nu.

“ ..i 1979 dukkede et par grave frem med to henrettede mænd ved overgangen over Halleby Å. De to henrettede mænd er C-14 dateret til tiden omkring 1030-1040 AD. En datering der iøvrigt er meget tæt på nedlæggelsestidspunktet for hele bopladsen” Denne sætning i Lars Jørgensens artikel “Kongsgård - Kultsted - Marked” om Tissøkomplekset (Jørgensen 2002) gav mig en mærkelig association til StarWars universet hvoraf film nummer 1 netop havde været vist på TV. Var disse to mænd de sidste Jedi-riddere, som forsvarede deres tempel på Coruscant? Hvorfor en sådan mærkelig association? Lad mig skynde mig at slå fast at det iøvrigt er en udmærket artikel, som giver en god introduktion til det vestsjællandske fundkompleks. Årsagen til mine mærkelige koblinger til underholdningsindustriens eventyr er den at Lars Jørgensens artikel også er en meget typisk repræsentant for den næsten enerådende tolkningsvinkel på det som er blevet kaldt centralpladser. Perspektivet er entydigt oppefra og hierakisk. Det understreges i Tissø artiklen af en sammenligning mellem hallen ved søen og det kejserlige palads i Aachen. Et andet typisk eksempel på denne tolkning er den hierakiske opstilling af forskellige fundgrupper

og deres tilknytning til forskellige typer af bopladser med centralpladserne i toppen som de rigeste og mest komplekse. Fokuseringen på rigdom, først og fremmest i form af ædelmetal-fund, og store huse har også været tydelig i de to projekter som jeg selv har været lidt involveret i - nemlig Gudme-Lundeborg og Uppåkra. Denne fascination ved det store, det rige, de internationale kontakter ja ved alle magtens ydre tegn er ofte mere eller mindre tydeligt blevet associeret til Beowulf-digtet (se f.eks.” - gick Grendel att söka det höga huset -“ Callmer et al. 1997) som med sin alder og fremhævning af haller udgør en oplagt og spændende kilde til den sene jernalders begrebsverden. Med Beowulf kommer selvfølgelig også kongerne og heltene ind i billedet og dermed forudsætningen for mine tankebaner til StarWars, som meget vel kan bygge på samme mytologiske forbilleder.

Hvad er der så forkert med det? Absolut ingenting - problemet er at dette perspektiv har fået lov til at stå alene. Ædelmetal appellerer ikke bare til arkæologer, men besidder også det største pædagogiske potentiale dels i forhold til almenheden dels - hvilket er endnu vigtigere - i forhold til private mæcener. Jeg tror de fleste

danske arkæologer har hørt den - efter hvad jeg ved - sande historie om hvordan forhenværende rigsantikvar Olaf Olsen tog nogle guldfund fra Gudme med til møde med Mærsk-Mckinney-Møller og viste dem frem med godt resultat for Gudme-Lundeborg projektet. Vist - målet helliger midlet, men jeg er bange for at midlet er blevet en fælde. Der er blandt andet en tendens til at tolkningsmodellerne for centralpladserne ikke tager hensyn til pladsens historiske udvikling. Ofte fremstår pladsernes centrale status som overordnet tiden - pladsen er ikke blevet eller er på noget tidspunkt ophørt med at være centralplads - den ER. I parentens bemærket skal det siges at forskningen om Uppåkra faktisk har bevæget sig noget bort fra dette perspektiv de seneste år. Videre lider stort set alle tolkningsmodeller af et uproblematisk og udiskuteret forhold mellem ædelmetal/rigdom og magt. Givetvis hører det sammen med at der heller ikke findes nogen diskussion af hvad denne magt skulle bestå i. Den er blevet lige så selvklar som rigdommen. Det alvorligste problem er imidlertid at dette magt og rigdomsperspektiv står alene. Der må og bør være adskilligt flere interessante tolkningsperspektiver på så overordentligt rige fund som centralpladserne. Bonden, håndværkeren eller hvilket som helst almindeligt menneske, som havde ærinde på Tissø-gården har næppe tænkt på paladset i Aachen når de så hegnene og husene ved søen. Men hvad tænkte de så på og hvem var de?

Centralplatsernas ABC

Ja, vilka var de "vanliga människorna" på centralplatserna? Sist och slutligen handlar svaren om vilka frågor vi ställer, både vid undersökningssituationen och under bearbetningen vid skrivbord och dator. Om synvinkeln på centralplatserna ändras - vad eller vilka kan vi få syn på då? Vad sker exempelvis om man anlägger genusperspektiv på tolkningen av material från centralplatser?

"Genus er flettet inn i allianser av alle slag, i utveksling av varer og tjenester, i slektskap, i arbeidspesialisering og regulering av det fysiske rommet og i samfunnenes sosiale reproduksjon" (Magnus 1994:26f).

Detta konstaterande har varit utgångspunkt för ABC-projektet på arkeologiska institutionen vid Lunds Universitet. ABC ska utläsas Att Befolka Centralplatser. Deltagarna består av delar av den så kallade gendergruppen som har funnits vid institutionen sedan början av 1990-talet.

Projektet initierades - mycket kort och mycket förenklat - av att vi upplevde en viss leda inför centralplatsforskningens ensidiga fokus på hövdingar, hallar, vapen och guld. Vi menar inte att detta nödvändigtvis är en felaktig bild; men dels anser vi att fokuseringen på makten kan ske utifrån andra perspektiv, dels att andra grupper i det dåtida samhället riskeras att glömmas bort.

När vi konkretiserade våra tankar runt material och platser utkristalliserades fyra delprojekt. Tre av dem utgår från material från det vikingatida Birka - en välpublicerad och välundersökt centralplats. Deltagarna i projektet är fem: dels förhistorikerna Elisabeth Rudebeck, Eva Andersson samt undertecknad (Erika Räf). Dels medeltidsarkeologen Ingrid Gustin och osteologen Elisabeth Iregren. Genom medel från svenska Vetenskapsrådet har vi kunnat arbeta några månader var på våra delprojekt.

Elisabeth Rudebeck bidrag har rubriken Praktens och maktens genus och legitimering och kan sägas vara ett paraply varunder vi andra dväljs. Hon diskuterar begreppen makt, maktlegitimering och elit, samt relationen mellan genus och materiell kultur med utgångspunkt i centralplatsernas "mjukvaror": textilier, skinn och pälsar, handeln med dessa varor samt barns genus och status. Eva Andersson och undertecknad står för projektet Att befolka hantverk, vilket handlar om hantverk och hantverksspecialisering, samt synliggörande av traditionellt mindre uppmärksammas produktion. Här tar Eva Andersson hand om textildelen, medan undertecknad letar efter spåren av skinnhantverk och skinnhantverkare. Ingrid Gustin anlägger Genusaspekter på centralplatsernas ekonomiska funktioner, och diskuterar begreppen ekonomi och handel, samt sociala och symboliska aspekter på handel under yngre järnåldern. Slutligen ska osteologen Elisabeth Iregren se närmare på Birkas barn - en

analys av social skiktning, genusattribution samt hälsostatus bland barn utifrån materialet från Birkas barngravar.

Bara skinn och ben?

Jag vill här ge några korta kommentarer till mitt eget arbete, som har fått titeln Bara skinn och ben? Att söka spåren efter hantverksspår. Låt mig först konstatera att vi egentligen vet ganska litet om hur det konkreta päls- och läderhantverket har gått till under järnåldern. Vi kan exempelvis inte med säkerhet säga vilka beredningsmetoder och garvningsämnen man har använt - eller ännu mindre hur stor produktionen har varit på olika platser och i olika tider. Trots detta brukar, inte minst när import och varuutbyte diskuteras för järnålderns del, just nordisk "export" av hudar och skinn dras fram - inte bara för vikingatiden, utan även för äldre perioder (ex vis Hagberg 1967; Arbman 1937; Ambrosiani et al. 1973; Wigh 2001).

Min egen utgångspunkt har varit att om vi inte har kunskap om själva hantverket kan vi inte heller säga särskilt mycket om de människor som utförde det (se även Räf 2001). Därför har mitt arbete till stor del handlat om att finna ut hur man konkret gjorde, och vilka djurarter som har fått offra sitt skinn. Följdfrågorna har sedan varit vilka spår av hantverket vi kan finna i olika arkeologiska och osteologiska material, i detta fall från Birka.

Nästa spørsmål gäller vem som kan ha gjort vad? Vad kan vi utläsa om arbetsorganisation och sociala grupperingar utifrån jämförelser med etnografiskt, historiskt och arkeologiskt

material? Vilka villkor hade hantverkaren? Går det att utifrån materialet utläsa några uppdelningar i sociala grupperingar med utgångspunkt i genuskonstruktioner? Kort sagt - vilka män eller kvinnor gjorde jobbet? Var det rentav barn som fick arbeta?

En viktig utgångspunkt har här varit Johan Callmers (1995; 2003) modeller och diskussioner om villkoren för hantverkare under den yngre järnåldern, samt bland annat historiska beskrivningar av kringvandrande skinnhantverkare från det svenska landskapet Dalarna (Veirulf 1976). Om vikingatidens hantverkare också har varit kringvandrande bör det ha påverkat hela hushåll eller produktionsgrupper. Vem stannade hemma - vilka följde med? Har barn och kvinnor varit bland de kringvandrande? Till denna bild hör också hantverkarna som en urskiljd grupp från det övriga samhället - främmande, spännande och farlig.

Ovan nämnda frågeställningar är bara några exempel på vad som har dykt upp under mitt sökande efter skinnhantverkets spår. Utan att här gå närmare in på ABC-projektets gemensamma ännu ej avslutade arbete, har det visat sig att våra möten och vår samlade möda ger frukt. Våra olika erfarenheter och perspektiv ger oss ständigt nya infallsvinklar på materialet. Det går att befolka centralplatserna! Vi hoppas också kunna bevisa detta i en framtida, gemensam publikation.

Referenser

- Ambrosiani, B., Arrhenius, B., Danielsson, K., Kyhlberg, O., Werner, G. 1973
Birka. Svarta jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970 - 1971. Riksantikvarieämbetet. Rapport. C1. Stockholm.
- Arbman, H. 1937
Schweden und das Karolingische Reich. *KVHAA*, del 43. Stockholm.
- Callmer, J. 1995
Hantverksproduktion, samhällsförändringar och bebyggelse. Iakttagelser från östra Sydkandinavien ca 600 - 1100 e. Kr.
I: Gjøsten Resi, H (red.): *Produksjon og samfund. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e. Kr.*. Varia 30. Oslo.
- Callmer, J. 2003
Wayland. An Essay on Craft Production in the Early and High Middle Ages in Scandinavia.
I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrality - Regionality. The social structure of Southern Sweden during the Iron Age.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 40.
- Callmer, J. & Rosengren, E. (red.) 1997
" - gick Grendel att söka det höga huset - " arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder: rapport från ett seminarium i Falkenberg 16 - 17 november 1995. Halmstad.
- Hagberg, U. E. 1967
The Archaeology of Skedemosse II. The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron Age Settlement on Öland, Sweden. Stockholm.
- Jørgensen, L. 2002
Kongsgård- kultsted- marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion.
I: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (red.): *Plats och praxis - studier av nordisk förkristen ritual. Vagar till Midgård 2.* Lund.
- Magnus, Bente. 1994
Genusperspektiv på den fysiske kulturarven. Opplegg til en diskusjon.
I: Magnus, B & Morger, K. (red.): *Kön och kulturarv.* Riksantikvarieämbetet. s. 9 - 29. Stockholm.
- Räf, E. 2001
Krumknivar, kvinnor och kreatur - aspekter av kvinnligt genus under äldre järnålder på Öland. University of Lund. Institute of Archaeology. Report series No. 80. Lund.
- Veirulf, O. (red.) 1976
Malung. Ur en sockens historia. Tredje delen. Malungs skinnare. Ett månghundraårigt hantverk, dess utövning och möte med den moderna tiden. Malung.
- Wigh, B. 2001
Animal Husbandry in the Viking Age Town of Birka and its Hinterland. Birka Studies 7. Stockholm.